

1.

Kategorie rozvoje

Cílem této kapitoly je:

- objasnit různá chápání rozvoje
- vysvětlit roli, jakou hraje koncept plánování v rozvojových aktivitách
- představit povahu a hlavní paradigmata rozvojové teorie
- představit klasifikace rozvojové teorie
- načrtnout trendy v rozvojové teorii

V této kapitole jsou představeny základní významy rozvoje vytvořené v kontextu jednotlivých paradigmat. Různé významy a chápání rozvoje se konstituovaly v určitém sociálně-historickém kontextu. Klíčovou kategorií pro pochopení jednotlivých definic rozvoje je *kategorie pokroku*. Kategorie pokroku a sociální změny jsou základem *rozvojových teorií*, které je možné definovat jako *systematickou akademickou snahu identifikovat klíčové faktory, které jsou nezbytné pro směřování k cíli zvanému rozvoj, který je jednotlivými aktéry definován rozdílně*.

Pokrok a rozvoj se konstituovaly v určitém historickém a geografickém kontextu, kterým je *Západní moderna*. Modernita vynalezla plánování, disciplinaci a předvídatelnost jako způsoby zvládnání chaosu. Tento rys prostupuje i rozvojovým myšlením a praktikami. Moderna je tak přítomna v konceptuálním aparátu rozvojových studií a také v reziduech etnocentrismu, které nalezneme v rozvojovém myšlení i v rozvojových praktikách. Z tohoto důvodu je v následující části věnována podrobná pozornost Západní moderně a praktikám, které tato moderna vytvořila.

Ve druhé části jsou představena různá chápání rozvoje. Jelikož má rozvoj v sociálně vědním slovníku mnoho zastřešujících významů, jsou analyzována jednotlivá chápání rozvoje: od dlouhodobých *transformačních procesů (rozvoj blízký vývoji)*, přes rozvojové snažení (Rozvoj), až po dominantní kritiku této dominantní praxe Západu (kritika z pozic postrozvoje, které je věnována samostatná kapitola).

Třetí část kapitoly je věnována *rozvojové teorii*, tj. jako cílenému *snažení vedoucí k navození sociální změny*. V této části je představena klasifikace základních rozvojových paradigmat (podle Nederveena Pieterse (2001)), kterými jsou: *modernizační škola, škola závislosti, lidský rozvoj, neoliberalismus, alternativní rozvoj a post-rozvoj*. Podrobnému představení jednotlivých paradigmat je věnována většina textu knihy.

Čtvrtá část obsahuje reflexi povahy rozvojové teorie, tedy část metateoretickou (*tj. teorie o teorii, její konstituování a jednotlivé prvky*). Proč je metateoretická reflexe tvorby a fungování rozvojové teorie důležitá? Od 80. let je údajně rozvojová teorie v (permanentní) krizi. Přemýšlení o rozvojové teorii je tedy nezbytným předpokladem pro analýzu explanačních (vysvětlujících) možností rozvojové teorie, ale také jejich limitů. Proto metareflexe rozvojové teorie pomáhá nastavit *realistická očekávání* ohledně *možností rozvojové teorie* a tím překonat tuto ať již skutečnou, nebo hypochondrickou krizi.

1.1. PŘEHLED ROZVOJOVÝCH TERMÍNŮ

V současném rozvojovém diskursu se objevuje značné množství termínů, jako je zaostalost, lidskoprávní přístupy, participace, či industrializace. Orientace v těchto základních termínech může být nesnadná a časově náročná, proto jsou v následujícím krátkém přehledu uvedeny klíčové termíny, se kterými pracují jednotlivá paradigma. Tento přehled by měl usnadnit orientaci v následujícím textu publikace. Jednotlivé termíny přiřazené k paradigmátům jsou seřazeny v posloupnosti, jak jsou představeny v publikaci.

Modernizační škola rozumí konceptem rozvoje *ekonomický růst*, kterého má být dosaženo *industrializací* na úkor postupného útlumu zemědělství. Politiky jsou koncipovány na národní a nadnárodní úrovni, tedy skrze přístupy „shora“, tj. *top-down přístup*. Modernizační škola je *etnocentrická* a nahlíží na kulturu tradičních společností jako na překážku úspěšné *modernizace*. Rozvoj v modernizační škole znamená *westernizaci* a modernizace má překonat překážky, které tradiční kultura v rozvíjejících se zemích (RZ) nastavuje.

Škola závislosti spatřuje v rozvoji prohlubování zaostávání³ (*underdevelopment*), kdy je zapojení RZ do *mezinárodní dělby práce* příčinou jejich stagnace nebo zhoršující se situace. Pro školu závislosti, nahlízející na RZ v kontextu jejich role ve světovém systému, je klíčovou proměnnou mocensky a historicky konstituovaná dělba práce, která jim v globální produkci vnucuje roli dodavatele surovin a levné pracovní síly. K dosažení pokroku musí RZ zpřetrhat kontakty s rozvinutými zeměmi a soustředit se na budování domácí průmyslové základny skrze *industrializaci nahrazující dovoz* (*import substituted industrialization*).

V *paradigmatu lidského rozvoje* stojí v centru pozornosti člověk (*people-centered approaches*) a naplňování jeho základních potřeb (*basic needs approach*). Cílem rozvoje je *rozšiřování voleb člověka* a odstraňování *nesvobod*⁴ (Sen, 1999), které člověku brání ve vedení důstojného života. Současnou iniciativou paradigmatu lidského rozvoje jsou *Rozvojové cíle tisíciletí*. V posledních desetiletích se v rámci tohoto paradigmatu prosazuje *přístup lidských práv* (právo je používáno jako přímý nástroj sociální změny skrze soudní litigace) a *lidskoprávní přístupy*, kde je právo používáno přímo i nepřímo ke změně příčin marginalizace lidí a replikování či prohlubování nerovností.

Neoliberální paradigma požaduje redukci *role státu*, neboť podle neoliberální doktríny jsou státní zásahy hlavní příčinou selhávání nastartování či pokračování ekonomického růstu společnosti. V neoliberálním náhledu prosakují pozitivní výsledky ekono-

³ FRANK, A. G. (1969): *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.

⁴ SEN, A. (1999): *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.

mického růstu automaticky do celé společnosti (*trickle-down effect*). *Minimální stát* má vytvářet podmínky pro iniciativu lidí, aby si pomohli z marginalizované situace sami (např. mikrokredity). Omezení role státu má být vyváženo rozkvětem *občanského sektoru*, který na sebe bere role, ze kterých se stát vyvázal. Redukování role státu bylo v RZ realizováno skrze *Programy strukturálního přizpůsobení* jako součást politik *Washingtonského konsensu*, představující politiky tržního *fundamentalismu*. Nová fáze těchto politik, označovaná jako „*post-washingtonský zmatek*“ (Rodrick, 2006), *přiznala pochybení způsobená úzkou interpretací neoliberalismu v Programech strukturálního přizpůsobení* a začala bez výjimky uznávat zásadní roli institucí ve fungování tržní ekonomiky a důraz na kvalitu vládnutí a správy (*good governance*). Neoliberalismus přinesl změny ve globální správě (*global governance*), které se projevují zejména v nárůstu nových typů partnerství mezi státním a soukromým sektorem, v tzv. *private-public partnerships (PPP)*. Vedle PPP dochází k nárůstu *filantro-kapitalismu*⁵ (Morvaridi, 2012), což jsou aktivity financované privátními osobami. V kontextu dopadů, které aktivity nadnárodních společností způsobují v RZ, dochází ze strany těchto společností k dobrovolné *seberegulaci*, tj. k ustavení sebemonitorujících mechanismů, které mají přispět k vymizení negativních dopadů aktivit nadnárodních korporací a přispění rozkvětu komunit, ve kterých korporace vyvíjejí aktivity.

Alternativní paradigma je zaměřeno na dosažení cílů hlavního proudu rozvoje skrze *občanský sektor*. V *alternativním paradigmatu* je kladen důraz na způsob realizování rozvojových programů, které mají být uskutečňovány skrze *participativní přístupy*, tj. *bottom-up přístupy*. V alternativním paradigmatu je role občanského sektoru spatřována nejenom v poskytování služeb, ale také ve spoluovlivňování *podoby rozvojových politik*, čehož má být dosaženo skrze mobilizaci v sociálních hnutích a neziskových organizacích.

Postrozvojové paradigma je výsledkem aplikací *poststrukturalistických metod* na problematiku rozvoje. Aplikování poststrukturalistických metod na zkoumání kolonialismu a rozvoje vedlo ke vzniku nových oblastí výzkumu, jako jsou *postkoloniální studia* či orientalismus. V kontextu rozvoje vedla aplikace poststrukturalistických metod k vytvoření postrozvojového přístupu, který je ve znamení dekonstrukce rozvoje a jeho *odmítnutí*, a to na základě samotných cílů, o které rozvoj usiluje. V postrozvojové interpretaci znamená rozvoj ničení kulturní diverzity, tradičních způsobů života a environmentální degradaci skrze *westernizaci*, kterou nahlíží jako nežádoucí (Rahnema, 1997).

⁵ MORVARIDI, B. (2012): *Capitalist Philanthropy and Hegemonic Partnership, Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 7. pp. 1191–1210.

1.2. POKROK A ROZVOJ

První část kapitoly je věnována analýze kategorií pokroku a rozvoje⁶. Pokrok a rozvoj, chápané jako zlepšení životních podmínek obyvatelstva, jsou pevně zapuštěny v imaginaci moderního sociálního myšlení. Konceptuální aparát, se kterým rozvojevá teorie pracuje, se začal rozvíjet v sociálních vědách v 19. stol. Genealogii kategorie pokroku za použití Foucaultova přístupu rozpracovali Cowen a Shenton v *Doktrínách rozvoje* (1996), kde odhalují zrod rozvoje a jeho chápání v myšlení významných sociálních vědců (Comte, Marx, List, Schumpeter). Odhalení destruktivních dimenzí rozvoje⁷ znamenalo začátek moderní snahy o kontrolovaný rozvoj. Na základě případových studií Keni, Kanady a Austrálie, poukazují Cowen a Shenton (1996) na „vynález rozvoje“ v těchto různých společnostech⁸.

Genealogické zkoumání, genealogie:

Filozofický přístup, který se snaží zpochybnit dominantní narace o utváření určitého konceptu či ideje tím, že poukazuje na nejednoznačnost, diskontinuitu či nahodilost v jejich vynošení. Dominantní narativy jsou podkopávány (subverze) skrze alternativní narace, které poukazují na propojení dominantních narácí s mocí. Nietzschev pojem genealogie rozpracoval a zpopularizoval v 2. pol. 20. stol. v sociálně-vědním diskursu Michel Foucault, který pod metodu tohoto zkoumání popisuje: „*A nebylo by možné objevit mezi těmito pojmy nějaký systém výskytu, který by se vůbec nezakládal na logické systematickosti: Namísto snahy zasazovat pojmy zpět do nějaké virtuální deduktivní stavby by bylo spíše třeba popsat organizaci pole výpovědí, ve kterém se tyto výpovědi objevují a obíhají.*“

(Foucault, 2002, s. 88–89).

Genealogické zkoumání odpovídá také na otázku, proč existuje tolik tematizací a definic rozvoje a poukazuje skutečnost, že *neexistuje jedna definice rozvoje*, na které by se shodli všichni aktéři rozvoje (tj. politici, aktivisté, administrátoři, vědci).

⁶ Části kapitol 1, 3, 6 a 8 jsou přepracovaným a rozšířeným textem disertační práce předložené na Fakultě sociálních studií MU Brno.

⁷ Podle Chari a Corbridge, (2008, s. 47) je jedním z nejdůležitějších argumentů knihy *Doktríny rozvoje* (1996) odhalení, že moderní doktrína rozvoje je založena na převrácení řádu pozitivních a negativních dimezní rozvoje.

⁸ COWEN, M. P.; SHENTON, R. W. (1996): *Doctrines of Development*, London and New York: Routledge.

Z mnoha definicí rozvoje musí nutně vyplývat také množství různých teorií, které mají nalézt cestu k dosažení žádoucího stavu – rozvoje. Četnost teorií je navíc umocněna faktem, že ke stejnému cíli je možné dojít různými způsoby (Cowen, Shenton; 1996: 2). Například paradigma *alternativního rozvoje* nezpochybňuje samotné mainstreamové cíle rozvoje, avšak chce cíle hlavního proudu dosáhnout jinými způsobem, tj. skrze aktivity neziskového sektoru. *Četnost definicí rozvoje tak má za následek různé paradigmatické přístupy k rozvoji.*

Tyto rané konceptualizace jsou vedeny všudypřítomným strachem a obavou z narušení sociálního smíru revolucemi, které představovaly narušení řádu. Myšlenka pokroku a rozvoje, doprovázená zlepšením životních podmínek, měla představovat pacifikující nástroj, který zabrání vypuknutí dalších revolucí¹¹ (Cowen, Shenton; 1996: s. 25–32). V následujícím textu je představen koncept moderny samotné.

1.3. ZÁPADNÍ MODERNITA¹²

Koncept západní modernity je pro pochopení pozic jednotlivých paradigmat klíčový. Např. škola modernizační chápe rozvoj jako rozšiřování projektu modernity na země třetího světa. Naopak škola závislosti vidí ve stejných procesech příčiny zaostalosti. Koncept modernity je představen skrze Hallova¹³ (2005) charakteristiku „osvětského paradigmatu¹⁴“ (2005, s. 23). Hall uvádí charakteristiky modernity:

- 1) *Rozum a racionalita*, jako způsoby organizování vědění, nadřazené jiným principům získávání vědění. (Hall, 2005, s. 23). Z různých typů racionality převládá racionalita instrumentální, která umožňuje hodnotit různé varianty vzhledem k jednomu kritériu, kritériu efektivnosti dosažení cíle. Například v prvních desetiletích realizace rozvoiových aktivit byl úspěch hodnocen vzhledem k dosaženému

¹¹ *Procesy imanentní pro vytváření moderní doby, zejména procesy spojené s kapitalismem, byly v 19. stol. považovány za nebezpečné, destabilizující a ohrožující společenský řád, což se projevovalo v časté incidenci revolucí. Např. francouzští saint simonovci či pozitivisté byli znepokojeni důsledky industriálního růstu a obávali se nárůstu neproduktivní populace či vzrůstu kriminality. Z těchto důvodů bylo nutné tyto procesy usměrňovat pomocí intencionálních politik rozvoje (Chari, Corbridge; 2008: 47–48)*

¹² *Podkapitola západní modernita je přepracovanou verzí z NAVRÁTILOVÁ, A. (2008): The Project of Modernity, in: DANĚK, P. A. NAVRÁTILOVÁ, M. HILDEBRANDOVÁ a R. STOJANOV. Approaching the Other: The Four Projects of Western Domination. Olomouc: Palacký University.*

¹³ HALL, S, (et al.). (2005): *Modernity: an introduction to modern societies*, Oxford: The Open University.

¹⁴ *Proud osvětského myšlení považuje za paradigma, tj. koherentní tradici a s ní spojené strukturující náhledy, které paradigma utváří, neboť se jedná o „pevně propojený svazek, i když jeho části mohou být vzájemně nekompatibilní“ (ibid.).*

ekonomickému růstu, měřeným pomocí indikátoru HDP. Instrumentální racionalita redukuje jiná hlediska hodnocení, jako například zánik kultur, environmentální degradaci nebo multidimenzionální dopady na kvalitu života cílové populace.

- 2) V západní moderně je důraz kladen na vědecké poznání, které je získáváno skrze *empirismus, zaručující ověřitelnost získaného poznání*. V rozvojovém myšlení např. empirismus vedl např. ke konstruování modelů ekonomického růstu, které byly extrahovány na základě zkušenosti industrializace v současném rozvinutém světě.
- 3) *Hnací silou* mašinérie projektu modernizace je věda, neboť představuje „klíčový aspektu expanze lidského vědění“, spoju se zrodem „sociálních věd, institucionálních a disciplinárních struktur, které krystalizovaly roli vědecké komunity v produkci vědění“ (Bilgin, Morton; 2002: 56). Na západní vědu jako motor krize poukazují i feministické hlasy rozvoje (cf. Shiva, 1988, pozn.16), kdy Braidotti (1994, s.10) zdůrazňuje roli vědy jako „*totalizující kontroly nad realitou*“. Věda se svými nároky na objektivní pravdu ovlivňuje myšlení a jednání v moderní společnosti (1994, s. 9).

Aktivita:

Přečtěte si úryvek z Polanyiovoy *Velké transformace v Rozvojové čítance*: POLANYI, K., 2008. Freedom in a Complex Society. In: CHARI, S. a S. CORBRIDGE, (2008): *The Development Reader*. Oxon: Routledge.

4) Vědou produkované vědění si činí *univerzalistické nároky*, tj. možnost aplikace tohoto vědění napříč společnostmi, neboť vědecké poznání má univerzální platnost. Rané sociální vědy považovaly za ideál vědy fyziku, matematiku a biologii, přičemž úkolem sociálních věd bylo objevovat zákonitosti, podle kterých společnost funguje. Sociální vědci se tak snažily o odhalení univerzálních zákonů, např. po vzoru zákona gravitace, které by nejenom osvětlily, ale zároveň umožnily předpovědět budoucí vývoj. Příkladem univerzalistického nároku v rozvoji jsou např. marxismem inspirované teze zejména starší školy závislosti, či např. dílo Rostowovo a jeho stádia ekonomického růstu¹⁵.

5) Centrální kategorií pro pochopení rozvoje je kategorie *pokroku*, který ruší nehybnost a strnulost tradičních společností. Pokrok znamená víru v to, že je možné

¹⁵ Rostow (1960) tvrdí, že jednotlivé společnosti je možné seřadit podle jejich ekonomické dimenze, srovnat a následně klasifikovat: „Je možné identifikovat všechny společnosti, podle jejich ekonomické dimenze, jako náležící do jedné z pěti kategorií: tradiční společnosti, společnosti s podmínkami pro ekonomický růst, společnosti ve fázi nastartování růstu, společnosti na cestě ke zralosti a společnosti masové spotřeby (1960, s. 4).

podmínky, ve kterých lidé žijí, zlepšit skrze aplikaci vědeckého poznání¹⁶. Z hlediska rozvoje je důležité zdůraznit, že na myšlenke ekonomického růstu není nic univerzálního ani nezbytného. Kuznets poukazuje na fakt, že z hlediska historického vývoje není ekonomický růst samozřejmý, neboť: „Ve skutečnosti není daleko od pravdy tvrdit, že moderní ekonomický růst byl zrozen po industriální revoluci v Británii“ (Kuznets podle Ray¹⁷, 2007:48).

- 6) *Jelikož je rozvoj úzce spojen s moderními západními kategoriemi, hraje důležitou roli individualismus, podle kterého je jedinec výchozím bodem veškerého poznání a jednání a individuální rozum nemůže být podřízen vyšší autoritě* (Hall, 2000, s. 22). Kategorie individualismu znamená aplikaci rozdílného kulturního referenčního rámce na rozvíjející se země, neboť v kolektivistických kulturách může být naplňování potřeb jednotlivce podřízeno potřebám rodiny, komunity či kmene. Například v lidskoprávních přístupech jsou takové imperativy nepřijatelné. Konkrétně ženská obřízka je z hlediska lidskoprávních přístupů zásahem do individuálních voleb člověka, neboť znamená podřízení jedince přáním rodiny či komunity. Analogicky jsou odsuzovány vraždy ze cti, kdy jedinec je připraven o základní právo, právo na život jako reakce na „ztrátu cti“ rodiny či komunity.
- 7) Další charakteristikou „ideálního typu“ západní moderny je *tolerance*, která znamená přiznání naprosto základního práva na odlišnost bez odsuzování či hodnocení. Tolerance je přesvědčení, že např. jiná náboženství, rasy nebo civilizace nejsou inherentně podřadné evropskému křesťanství (Hall, 2000, s. 21).
- 8) *Dále je charakteristikou projektu moderny svoboda*, definovaná jako opozice feudálním a náboženským omezením víry, obchodu, komunikace, sociální interakce, sexuality a vlastnictví (*ibid.*).
- 9) Nejen s nástupem lidskoprávních přístupů je zdůrazněn další konstitutivní prvek projektu moderny – *humanita* jako stejnost, společná lidská podstata, kterou lidé sdílejí bez ohledu na příslušnost k rase, náboženství nebo národu, tedy víra v to, že „lidská podstata je všude a vždy stejná¹⁸“ (Hall, 2000, s. 22). Právě tato charakteristika kolidovala s koloniálním nastavením, a proto byla koloniální expanze zaštitěna konceptem poručnictví. Za poslední komponent osvícenského paradigmatu Hall uvádí:

¹⁶ Hall charakterizuje pokrok: „Pokrok, myšlenka, že skrze aplikace empiricky založeného vědění mohou být vytvořeny sociální instituce, které učiní člověka šťastnějším a osvobodí ho od nespravedlnosti a despotismu.“ (Hall, 2000, s. 37). Pro feministickou kritiku vědy cf. např. SHIVA, V. (1988): *Staying alive, Women, Ecology and Survival in India*, London: Zed Books.

¹⁷ RAY, D. (2007): *Development Economics*, Oxford: Oxford University Press.

¹⁸ Tento argument je důležitý pro paradigma lidského rozvoje, zejména pro přístupy lidských práv a lidskoprávní přístupy.

10) Sekularismus, tj. ustavení veřejné sféry, která je oproštěná od znaků náboženské příslušnosti. V osvícenském diskursu nabýval sekularismus povahy „antiklerikalismu“ (Hall, 2000, s. 22), stejně jako „potřeba bezpečného vědění, osvobozeného od náboženských ortodoxií“ (*ibid.*). V současné době je koncept sekularismu a otázka veřejné sféry versus právo na projevování vlastní identity předmětem ostrých sporů v Evropě, kdy se problematika deklarování náboženské příslušnosti skrze nošení muslimských šátků či nošení přívěsku s křížem stala předmětem jednání parlamentů i soudů ve Francii, Belgii, Německu či Británii.

Projekt moderny se stal zásadním mentálním nastavením pro praktiky rozvoje. Dalším konstitutivním prvkem projektu rozvoje bylo plánování, které je spojeno s nástupem expertů a expertního vědění. Souvislost mezi plánovacími praktikami 19. stol. a snahami o cílený rozvoj popsal postrozvojový kolumbijský antropolog Arthuro Escobar¹⁹. Escobar popisuje nástup expertů, vědění a technik, které umožnily plánování jako centrální aktivitu Rozvoje. Použitím Foucaultových konceptů *normalizace a disciplinování* na makroúrovni, tedy na úrovni národního státu, popisuje Escobar vynoření *socioekonomické a kulturní konfigurace* v novověké Evropě, která je základem pro rozšíření této konfigurace na mimoevropská teritoria (třetí svět). Podle Escobara (1995, s. 63) jsou plánovací techniky a praktiky v centru rozvojového snažení od jeho samotného počátku. Koncept plánování představuje ztělesnění víry, že sociální změna může být řízena, produkována jako výsledek vůle, tj jako výsledek cíleného úsilí (Escobar, 1995, s. 64). Podle Escobara je plánování spojeno s procesy dominance na Západě samotném, tj. se západní modernou odvíjející se od 18. stol. Plánovací techniky, aplikované v poválečném období na Třetí svět, jsou výsledkem akumulace sociálního a ekonomického vědění a jednání na země Třetího světa. Plánování však s sebou nese znaky *historie a kultury*, která plánování vytvořila. Pokud jsou praktiky plánování aplikovány na Třetí svět, nesou s sebou nejen tuto *historickou zátěž*, ale zároveň přispívají k (re)produkcii *socioekonomické a kulturní konfigurace*, kterou dnes nazýváme *zaostalost (underdevelopment)* (Escobar, 1995, s. 63).

V následující části je představeno plánování jako způsob zvládnání problémů novověkého města. Stejně praktiky jsou podle Escobara (1995) používány v rozvoji. Podle Escobara je plánování výsledkem následujících zásadních faktorů:

- 1) Prvním z nich je rozvoj *městského plánování* na poč 19. stol, které se vynořilo jako snaha o regulaci nově vznikajících industriálních měst. Zrod městského plánování je spojen s *normalizačními a disciplinačními praktikami*, jako snaha zvládnout nekontrolovatelný nárůst raného industriálního města. *Městské plánování*, spolu

¹⁹ Citováno podle Escobar, 1995. Původně otištěno v *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power (SACHS, 1992)* pod slovníkovým heslem *Development Planning (Plánování)*.

s vědou o urbanizaci, transformovalo prostorovou a sociální podobu města (Escobar, 1995: 65). Na město začalo být *nazíráno jako na objekt, který může být vědecky analyzován a přetvářen* (Escobar, 1995: 65).

- 2) Druhým faktorem je plánování je zároveň jako výsledkem *intervence profesionálů a administrátorů* do společnosti ve jménu zvyšování blahobytu obyvatel.
- 3) Třetím faktorem je „vynález“ *moderní ekonomiky* skrze institucionalizaci trhu a formování klasické politické ekonomie (Escobar, 1995, s. 64). Plánování je tak podle Escobara možné skrze rozšíření a institucionalizaci trhu, individualismus, utilitarismus, které jsou v klasické politické ekonomii základními jednotkami a morálními principy. Výsledkem těchto procesů je upevnění nové domény – ekonomiky (Escobar, 1995, s. 66). Escobar používá Polanyiho argument o vykořevení ekonomiky ze společnosti a zdůrazňuje procesy komodifikace práce, spolu s instrumentálním chápáním přírody.

Chudoba, která se vynořila v městských prostorech jako důsledek vykořevení vesnického obyvatelstva, které doprovázelo migraci vesnické populace do měst, tak otevřela pole pro celou *škálu profesionálních intervencí*. Tímto způsobem jsou konstruovány problémy, které vyžadovaly podrobné vědecké znalosti o společnosti a její populaci: o zdraví, vzdělání, hygieně, nezaměstnanosti, které jsou konstruovány sociální problémy vyžadující profesionální intervenci (Escobar, 1995, s. 65). Stát se vynořil jako *ručitel* pokroku, proto cílem vlády byla efektivní správa a *disciplinování* populace²¹.

1.4. RŮZNÁ CHÁPÁNÍ ROZVOJE

V současném sociálně-vědním diskursu se rozvoj používá ve třech významech (Sumner a Tribe (2008):

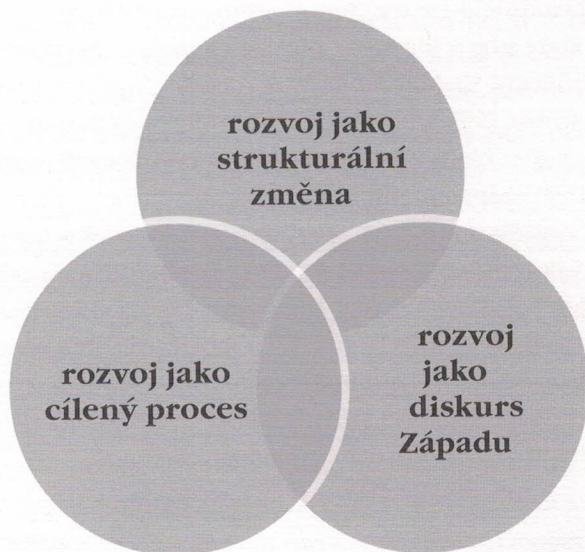
- a) Rozvoj jako dlouhodobý proces strukturální společenské transformace (rozvoj s malým r; vývoj).
- b) Rozvoj jako krátkodobý či střednědobý výsledek *cíleného jednání* a dosažení žádoucích cílů (rozvoj s velkým R).
- c) Rozvoj jako dominantní diskurs západní modernity (zejména postrozvojové myšlení).

V následujícím textu je načrtnuta definice rozvoje, spolu s vymezení Rozvoje jako cílené aktivity oproti procesům nerovného vývoje.

²¹ *Vědecké plánování „dospělo“ v 20. a 30. letech století minulého, jako výsledek mobilizace národní výroby během 1. světové války, sovětského plánování, školy vědeckého managementu (Taylor, Fayol) a keynesiánských ekonomických politik.*

Definice rozvoje:

Nederveen Pieterse (2001:3) charakterizuje: „Rozvoj můžeme definovat jako organizovanou intervenci do kolektivních záležitostí podle standardů zlepšení. Co představuje zlepšení a jaký druh intervence do sociálního systému je vhodný, se přirozeně mění podle třídy, kulturně-historického kontextu a vztahů moci.“

Sumner a Tribe (2008:11) navrhuji následující vztah mezi těmito pojetími rozvoje, ze kterého je patrné, že jednotlivá členění od sebe nejsou hermeticky oddělená.

Hart (2001) charakterizuje jednotlivá chápání jako geograficky nerovnou, hluboce kontradiktorní sadu procesů, které stojí za *vývojem kapitalismu*, na straně jedné a *Rozvoj*, kterým označuje vynalezení třetího světa a který se *vynořil v kontextu dekolonizace a studené války*, na straně druhé (Hart, 2001, s. 649–658). Naproti tomu Chhotray (2008) poukazuje na propojenost těchto procesů, konkrétně v jejím argumentu na příkladu NGOs, které mohou být nástrojem propojení mezi částečnou, *reformistickou a specifickou alternativou* a více *radikálními systémovými* změnami. NGOs se tak stávají nástrojem propojení technokratických intervencí, jako je např. poskytování služeb, a širší transformací v politických a sociálních vztazích (Bebbington, Hickley a Mitlin, 2008:5).

Příkladem chápání rozvoje jako strukturální změny je Polanyiho *Velká transformace*. Polanyi (1944) popisuje transformaci, která se odehrála v Británii v kontextu nástupu tržní ekonomiky. Polanyi argumentuje, že nástup *tržní ekonomiky* je nerozlučně propojen s *nástupem moderního státu*. Výsledkem tohoto procesu je vznik *tržní společnosti*.

nosti. Ustavení mocných národních států bylo nezbytné k prosazení změn a nástupu kapitalistické ekonomiky. Tyto změny znamenaly zásadní *narušení sociálního řádu*.

1.4.1 ROZVOJ JAKO CÍLENÉ JEDNÁNÍ (ROZVOJ S VELKÝM R)

Druhým způsobem chápání rozvoje je Rozvoj jako výsledek cílených politik, aplikovaných v zemích Třetího světa. Kategorie třetího světa byla vynalezena po druhé světové válce, kdy autorství je přičítáno Alfredu Sauvyemu.

Alfred Sauvy definuje v článku *Tři světy, jedna planeta*, uveřejněném 14. 8. 1952 v *L'Observateur*, třetí svět jako jednoznačně politickou kategorii. Sauvy ustavil homogenní kategorii třetího světa následovně:

„V současnosti rádi mluvíme o dvou světech, o jejich možné válce, o jejich spolubytí, a příliš často zapomínáme na existenci světa třetího, nejdůležitějšího, prvního ve smyslu chronologickém. Jedná se o celek těch, které ve smyslu OSN nazýváme zeměmi zaostalými.“

1.4.2. POLITICKÝ PROJEKT ROZVOJE

Rozvoj jako cílevědomé napomáhání „vývoji“ v zemích třetího světa se stal v poválečném období západním projektem. Politicky byly snahy odstartovány inauguračním Trumanovým projevem. Úspěch Marshallova plánu směřovaného k západní Evropě vzbudil optimismus ohledně možnosti řízeného rozvoje.

Aktivita:

Přečtete si článek Klause Doddse (2008): *The Third World, developing countries, the South, poor countries*. In: DESAI, V. a R. B. POTTER. *The Companion to Development Studies*. London: Hodder Education.

Otázky:

- Jakým problémům čelí rozvíjející se svět podle Doddse?
- Který kontinent je zejména předmětem zájmu?
- Popište důvody vzniku Hnutí nezáčastněných států (Non Aligned Movement).
- U klasifikací uveďte kritéria, na kterých je klasifikace založena (dimenzionální analýza).
- U jednotlivých klasifikací uveďte jejich výhody a nedostatky.

Hlavním principem poválečných rozvojových aktivit západního světa byla *autoritativní intervence* jako zásah do kolektivního jednání spolu s předpoklady, které tento zásah implicitně (zamlčeně) předpokládá a s cíli, o které usiluje. Preston (1996) charakterizuje v *Rozvojové teorii* autoritativní intervenci jako *zásah do kolektivních záležitostí* (cílové komunity nebo společnosti), a to na základě *domnělé legitimacy*.

Jednání je zaštitěno legitimizačními diskursy, jako je vyšší „vyspělost“ (tj. pokročilost v historickém vývoji), lepší technologie, nadřazené vědecké znalosti či vyšší životní úroveň. Autoritativní intervence je *intencionální*, řízená, a předpokládá směřování k určitému stavu (definovanému jako žádoucí), což předpokládá (domnělou) znalost druhého (jeho očekávanou reakci) (Preston, 1996, s. 159).

V Prestonově definici chybí kulturní a geografická charakteristika společností, ve kterých tato změna probíhá. Hart (2001, s. 60) tedy upřesňuje, že Rozvoj jsou procesy zásahu ve třetím světě, které se vynořily v kontextu dekolonizace a studené války.

Rozvoj s velkým R je užší kategorií než rozvoj jako nerovný vývoj. Bebbington, Hickley a Mitlin (2008) uvádějí, že odlišení rozvoje a Rozvoje napomáhá rozlišování vztahu mezirozvojovou politikou a praxí na straně jedné a procesy nerovného vývoje, který vytváří nerovnosti a exkluzi, stejně jako více příležitostí pro jiné, na straně druhé (Bebington, Hickley a Mitlin, 2008, s. 5).

Definice autoritativní intervence:

„Intervence do sociálního systému může být chápána jako *záměrné jednání*, jehož cílem je přivodit jistou změnu v souboru okolností, a tímto způsobem docílit preferovaného stavu věcí. Tento přístup má následující konstitutivní aspekty:

- předpoklad, že existuje subjekt, který může být předmětem takové intervence,
- očekávání, že tento subjekt bude reagovat, a to předvídatelným způsobem,
- představa, že intervence bude uskutečněna jednajícím přesným způsobem a podle jasných očekávání; tj. autoritativně a nikoli namátkou či nahodile.“

(podle Preston, 1996, s. 158–159)

Otázka intervence do sociálního systému, navíc systému nacházejícího se ve zcela odlišných kulturních rámcích, není bez kontroverzí. Proto od 80. let vzrůstá v rozvoji význam participativních přístupů, tj. přístupů ve kterých je v různé míře cílová komunita zapojena do projektů. Ani tento přístup není bezproblémový, proto je představení participativních přístupů věnována část kapitoly v kapitole o alternativním paradigmatu.

Nad problematikou intervence či ovlivňování jiných kultur západním světem se po několik desetiletí zamýšlí Norbert-Hodgeová. Autorka *Vzdálených budoucností*

(1991) je lingvistka, která v roce 1975 odjela studovat jazyk do Ladakhu, tzv. „malého Tibetu“ (administrativně v Indii). Jedním z výsledků jejího „zúčastněného pozorování“ je kniha, ve které popisuje „nedotknutelnost“ místního komunitního života.

Poválečná indická vláda se rozhodla oblasti, které obývají kmenové společnosti, izolovat od vlivu moderního života (jsou vyčleněny jako „tribal communities“, cf. Sainath, 1996). V důsledku tohoto vyčlenění nebyly předmětem rozvojových snah poválečných indických administrativ. V podání Norbert-Hodgeové byly Ladačané v tradiční společnosti šťastní a spokojení, ženy se těšily vysokému statutu v rámci pevných, stabilních, blízkých rodinných vztahů. Během svého pobytu byla svědkem zániku toho tradičního způsobu života jako důsledku zrušení izolace regionu, tj. pronikání vlivu „vnějšího“ světa a dopadů na tuto komunitu.

V interpretaci Norbert-Hodgeové je *pohodlnost a snadnost moderního života vykoupena proměnou* „žebříčku hodnot“ ladackých obyvatel. Namísto přátelství, otevřenosti, sdílení a důvěry nastoupila chamtivost, netolerance, ekologická devastace a nezaměstnanost jako důsledek komodifikace ekonomiky. Čistě rurální komunita se urbanizovala, silnice byly vyasfaltovány a ucpaný nadměrným počtem vozů. Sociální harmonie ladackého lidu, nyní žijícího v „bezduchých cementových krabicích, dýchajícího znečištěný vzduch“, byla, podle Norbert-Hodgeové, nenávratně ztracena.

Kritikové Norbert-Hodgeové vznášejí argument, který je platný i pro některé antropologické argumenty. Podle těchto názorů dochází uměle k vytváření idealizovaného komunitního života, což je nejenom *patronizující, ale i nepřesné, neboť tento argument zastírá* krutý geopolitický kontext, ve kterém tyto společnosti existují. Obecně lze konstatovat, že morální a etické dimenze rozvoje patří k nejdůležitějším současných tématům rozvojové problematiky.

Aktivita: Přečtěte si text Davida M. Smitha „Responsibility to distant others“ pp. 129–132, in: DESAI, V.; POTTER, R. B. (2008): *The Companion to Development Studies*, London: Hodder Education.

- Jaký argument předkládá v článku Peter Singer a Stuart Corbridge?
- S jakými praktickými otázkami se potýkáme při „pomoci vzdáleným druhým“?

Z hlediska *obsahu definice* můžeme definice rozvoje členit podle Gaspera²² na historické a ahistorické definice rozvoje na straně jedné a pozitivistické („bezhodnotové“) a evaluativní (hodnotící).

Jelikož text knihy v následujících kapitolách je zaměřen na představení jednotlivých paradigmat, je užitečně poukázat na historickou sled jednotlivých paradigmat. V rozvojových studiích vedle sebe existují různá paradigmata ve stejné době, avšak v určitém období se dostává konkrétní paradigma do popředí.

Specifické historické a ahistorické definice rozvoje (podle Gasper, 2004, s. 32)

DEFINICE ROZVOJE	POZITIVISTICKÉ	EVALUATIVNÍ
AHISTORICKÉ	Např. industrializace, HDP/per capita	Např. zvýšení univerzálně specifikovaných upřednostňovaných schopností
HISTORICKÉ	Nástup a rozšíření západoevropských kulturních hodnot Pokus o rozšíření západního modelu růstu na Jih od 1945	Naplnění stanovených preferencí skupiny X v čase Y (např. Rozvojové cíle tisíciletí).

Při studiu každého z paradigmat je důležité věnovat pozornost typu aktérů, které podporují určitý přístup. Např. na půdě OSN je dominantním *paradigmatem přístupu lidského rozvoje, realizovaný v současné době v iniciativě* Rozvojových cílů tisíciletí. Naopak finanční instituce ideově čerpají z neoliberalního paradigmatu, i když se – alespoň na úrovni rétoriky – staví za i Rozvojové cíle tisíciletí. Následující tabulka ukazuje nástup jednotlivých proudů v Rozvoji. Jednotlivé směry vznikly v uvedeném období a významným způsobem promlouvaly do rozvojových politik. Některé směry se nikdy nestaly součástí mainstreamových politik v rozvinutých zemích (např. teorie závislosti), avšak svými alternativními naracemi silně ovlivňovaly politiky dominantní.

Obecně lze shrnout, že po velmi úzkém či jednodimenzionálním chápání rozvoje (ekonomický růst, modernizace, vyvázání se ze světového systému) dochází k rozšiřování jednotlivých významů rozvoje.

Jak uvádí Ufford a Giri²³ (Ufford, Giri, 2003, s. 3) jsou v optimistickém náhledu rozvojové aktivity vedeny „*vizí naděje a optimismu*, jako výraz konstituování *nové odpovědnosti na globální úrovni* po zničující zkušenosti“ světových válek (Ufford, Giri, 2003, s. 3). V této

²² GASPER, D. (2004): *The Ethics of Development, From Economics to Human Development*. Dehli: Vistaar Publications.

interpretaci je výskyt extrémní chudoby nahlížen jako nezasloužený, a pro marginalizované obyvatelstvo znamená omezené možnosti vymanit se z této situace (Gasper, 2004, s. 1).

Jak představuje tabulka, první snahy o cílené rozvojové politiky spadají již do koloniálního období, kdy byly vedeny *doktrínou poručnictví* (podle Esteva, 1992), ve které jsou rozvíjející se země nahlíženy jako „nedospělé“, a proto potřebují vedení ze strany koloniálních mocností. Až tyto země „dospějí“ do stádia, kdy se budou moci spravovat samy, potom dojde k ukončení koloniální správy. Mimo ekonomických politik zaměřených na dobývání surovin z koloniálních oblastí, byly snahy směřovány do politik veřejného zdraví, neboť výskyt infekčních chorob znamenal značnou úmrtnost jak vojáků, tak koloniálních administrátorů, což mělo přímé dopady pro koloniální správu. Další uvedené koncepty jsou představeny u jednotlivých paradigmat.

OBDOBÍ	PERSPEKTIVA	VÝZNAM ROZVOJE
1850	koloniální ekonomie	spravování zdrojů, poručnictví
1870	opozdílci (latecomers)	industrializace, dohánění
1940	rozvojová ekonomie	ekonomický růst, industrializace
1950	modernizační teorie	růst, politická a sociální modernizace
1960	teorie závislosti	akumulace, nacionální
1970	alternativní rozvoj	lidský rozkvět
1980	lidský rozvoj	rozvoj kapacit, rozšíření možnost voleb
1980	neoliberalismus	ekonomický růst - strukturální reformy, deregulace, privatizace, liberalizace
1990	postdevelopment	autoritativní inženýrství, rozvoj jako katastrofa

Významy rozvoje v historické perspektivě (Pieterse, 2001:7)

V souladu s rozšiřováním pojmu rozvoje jsou v této tradici pod cíle rozvoje zahrnovány následující oblasti (podle Gasper, 2004, s. 2):

- 1) centrální význam zdraví (konkrétně se to projevuje ve významu, který je např. zdraví věnován v Rozvojových cílech tisíciletí)
- 2) důležitost míru a bezpečnosti (a v současné době značně diskutovaná otázka humanitární intervence);
- 3) nerovné rozdělení nákladů spojených s implementací změn a z toho plynoucí časté zhoršování situace a prohlubování marginalizace zranitelných skupin (žen, dětí, starší generace, nemocných), např. „sociální náklady“ spojené s realizováním Programů strukturálního přizpůsobení (cf paradigma neoliberální);

- 4) důležitost životního prostředí (koncept trvale udržitelného růstu);
- 5) problematika národních hranic a odpovědnost za jejich nastavení (tematizováno ve škole závislosti jako problematika dědictví kolonialismu);
- 6) etické otázky statutu a obsahu rozdílů mezi kulturami (např. jeden z nejzákladnějších sporů o „univerzálnost“ lidských práv, viz paradigma lidského rozvoje)
- 7) důležitost zdrojů a konstituování významů (otázka epistemologická a důležitost osy moc-vědění, které je tématem zejména v post-rozvoji)

Rozšiřování významu Rozvoje (tj. cílených aktivit na zlepšení situace marginalizovaného obyvatelstva) znamená lepší příležitosti pro uplatnění plurality aktérů činných v Rozvoji. Nárůst definic a praktik Rozvoje také znamená zavedení alespoň částečných mechanismů kontroly či usměrňování politik dominantních aktérů. V tomto ohledu jsou např. lidsko-právní přístupy potenciálně mocným nástrojem v ovlivňování politik, které jsou cílené na co největší „blaho“, ale znamenají potlačování potřeb či práv obyvatelstva (např. stavba hydroelektráren v Narmada Valley, které mají přinést zlepšení zavlažování a potenciálně zajistit potravinovou bezpečnost a poskytnout elektřinu, ovšem za cenu přemístění 40 000 obyvatel, viz podrobně paradigma lidského rozvoje). Zejména expanze neziskového sektoru v Rozvoji hraje v tomto ohledu nezastupitelnou roli, neboť ukazuje na negativní dopady politik dominantních aktérů (podrobněji o činnosti neziskového sektoru v paradigmatu alternativním).

1.5. ROZVOJOVÁ TEORIE

Rozvojová teorie je akademickou snahou o identifikování klíčových faktorů, které jsou nezbytné pro rozvoj a identifikováním postupů, jak ke žádoucímu stavu dospět. Obecně se tedy rozvojová teorie snaží jednak *vymezit*, co rozvoj znamená, a následně *odvodit vztahy mezi jednotlivými komponentami rozvoje*. Rozvojové teorie²⁴ byly od svého počátku generovány jako „*velké teorie*“, tj. jako roviny vědění, náležející do oblasti širokých explanačních rámců, které mají univerzální ambice (tj. uplatnitelné napříč RZ). Snaha o generování velké teorie však s sebou nutně nese omezení a závažné epistemologické problémy²⁵.

²³ van Ufford, P. Q.; Giri, A. K. (2003): *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. London: Routledge.

²⁴ Teorii můžeme obecně charakterizovat jako kritiku, revizi a shrnutí dosavadního vědění ve formě obecných tvrzení (Pieterse, 2001: 2).

²⁵ Často diskutovanou je otázka míry autonomie rozvojové teorie a její zařazení, tj. otázka disciplinární identity. Jedná se pouze o teorii odvozenou (derivativní), nebo má vlastní statut? Je rozvojová teorie pouhou ideologií a ideovým nástrojem prosazování politické agendy (neomodernizační škola jako nástroj americké expanze, škola závislosti jako legitimizace populistických režimů), a nebo má „hodnotově neutrální“ explanační potenciál? (viz Pieterse,

Těžiště předkládané knihy je ve vysvětlení jednotlivých rozvojových paradigmat. Každé z paradigmat je představeno v multidimenzíální perspektivě. Jednotlivé dimenze rozvojové teorie explicitně shrnul Nederveen Pieterse (viz rámeček).

Před postmoderním obratem byl v rozvojové teorii zdůrazňován zejména *kontext, metodologie, explanace a budoucnost* – ve smyslu politik, které z teorií vyplývají.

Náhledy postmoderní, v čele s antidevelopmentem, se zaměřují zejména na odkrývání kořenů, *epistemologii, reprezentaci a imaginaci*, tedy dimenze, které pomocí diskursivní analýzy a kulturních studií dekonstruují rozvojový diskurs a poukazují na zamlčené (či záměrně zamlčované) premisy rozvojových teorií (Nederveen Pieterse, 2001, s. 8–9). Z tohoto vysvětlení logicky plyne, že některé dimenze jsou více rozvedeny u určitých paradigmat a méně u jiných.

Dimenze rozvojové teorie podle Nederveena Pieterse (2001, s. 8).

- kontext – historický kontext a politické okolnosti či příčiny vzniku teorie
- vysvětlení– předpoklady ze kterých vycházejí kauzální vztahy
- epistemologie – pravidla toho, co konstituuje vědění
- metodologie – indikátory a výzkumné metody
- reprezentace – vyjádření nebo upřednostnění určitých politických nebo třídních zájmů a kulturní preferenci
- imaginace – představy, konotace, symboly rozvoje, touhy
- budoucnost – politiky, agenda budoucí projekty (Pieterse, 2001, s. 8)

Rozvojové teorie²⁴ byly od svého počátku generovány jako „*velké teorie*“, tj. jako roviny vědění, náležející do oblasti širokých explanačních rámců, které mají univerzální ambice (tj. uplatitelné napříč RZ).

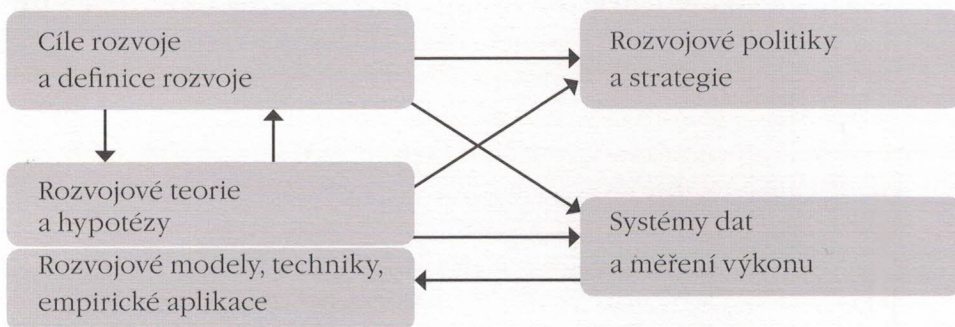
Snaha o generování velké teorie však s sebou nutně nese omezení a závažné epistemologické problémy²⁵. Thoerbecke (2007) v *Evoluci rozvojové doktríny 1950–2005* poukazuje na fakt, že rozvojová doktrína se začala konstituovat až po období dezintegrace koloniálních systémů ve 40. a 50. letech 20. stol. Thorbecke prezentuje pragmatický názor, že ekonomický a sociální rozvoj třetího světa nebyl za kolonialismu myslitelný,

2001, s. 2). O *interdisciplinárním charakteru rozvojových studií a argumentu za fúzi interdisciplinarity směrem k transdisciplinárnímu pojetí rozvojových studií viz např. KOLAWOLE, O. D. (2010): Inter-Disciplinarity, Development Studies and Development Practice, Development in Practice, Vol. 20, No. 2. (Spring, 2010), pp. 227, 239.*

neboť byl v přímém rozporu s jádrem dělby práce, kterou koloniální systém konstitoval. Druhá světová válka tak odstartovala dekolonizaci a s ní spojenou „revoluci vzrůstajících očekávání“ (Thorbecke, 2007, s. 3).

Preston (1996) dále rozvíjí, že po druhé světové válce vedlo několik faktorů k vytvoření *teorie ekonomického růstu*, použitelné pro třetí svět. Nejdůležitějším z těchto faktorů byly mocenské zájmy USA s ambicí stát se vůdčím aktérem poválečného světového uspořádání. Dalším faktorem pak byly zájmy obchodní komunity a jejich snahy udržet si přístup na trhy zemí třetího světa a posledním konstitutivním faktorem bylo převládnutí pojetí národního rozvoje (developmentarismu) jakožto dominantního náhledu nových západních poválečných elit (Preston, 1996, s. 153).

Thorbeck²⁶ představuje vývoj rozvojové teorie po jednotlivých desetiletích. Konkrétně se na *cíle, konceptuální aparát a data*. Tyto prvky jsou spolu přirozeně provázané, jejich vzájemnou závislost Thorbecke ilustruje níže uvedeným schématem.

Obr. Rozvojové doktríny: klíčové vzájemné závislosti podle Thorbecka (2007, s. 4)

Jeho klasifikace popisuje jednotlivé dimenze pro každou z dekad a poukazuje zejména na možnosti či limity jak metodologické, tak empirické. Problematizuje typ dat, která byla sbírána, a tím dostupná k analýze, což zpětně určovalo limity empirické verifikace jednotlivých teoretických přístupů.

Thorbecke (2007) v *Evoluci rozvojové doktríny 1950–2005* poukazuje na fakt, že rozvojová doktrína se začala konstituovat až po období dezintegrace koloniálních systémů ve 40. a 50. letech 20. stol. Thorbecke prezentuje pragmatický názor, že ekonomický a sociální rozvoj třetího světa nebyl za kolonialismu myslitelný, neboť byl v přímém rozporu s jádrem dělby práce, kterou koloniální systém konstitoval.

²⁶ Mavrotas a Shorrocks (2007) (eds.) (2007): *Advancing Development: Core Themes in Global Economics*.

Druhá světová válka tak odstartovala dekolonizaci a s ní spojenou „revoluci vzrůstajících očekávání“ (Thorbecke, 2007, s. 3). Preston (1996) uvádí faktory, které vedly po druhé světové válce k vytvoření *teorie ekonomického růstu*, použitelné pro třetí svět. Nejdůležitějším z těchto faktorů byly mocenské zájmy USA s ambicí stát se vůdčím aktérem poválečného světového uspořádání. Dalším faktorem pak byly zájmy obchodní komunity a jejich snahy udržet si přístup na trhy zemí třetího světa a posledním konstitutivním faktorem bylo převládnutí pojetí národního rozvoje (developmentarismu) jakožto dominantního náhledu nových západních poválečných elit (Preston, 1996, s. 153).

Thorbecke ve svém přehledu shrnuje např. přístupy z let 50. a 60. minulého století. Za cíle politik v 50. letech byl vytyčen *ekonomický růst*, který byl modelován na tzv. *jednosektorových modelech* (tj. model průmyslu s cílem industrializace dané země). Do tohoto období také spadají kořeny přetrvávajících problémů v zemědělství, neboť při následování doporučovaných politik došlo k *přesunování investic ze zemědělství do průmyslu*, což z dlouhodobého hlediska způsobilo extrémní problémy jak z hlediska potravinové bezpečnosti, tak z hlediska rozvoje venkovských oblastí.

Přínosem Thorbeckovy přehledu je hodnocení jednotlivých přístupů ve světle dat, která měli v dané době akademici a administrátoři pro ověřování hypotéz k dispozici. Poukazuje na to, že spoléhání se na agregované (souhrnné) modely bylo výsledkem nejenom tehdejšího konceptuálního aparátu, ale také dostupných dat, která se v 50. letech skládala téměř výlučně z dostupných dat národního důchodu (Thorbecke, 2007, s. 5–6). (Thorbecke, 2007, s. 7).

Po představení rozdílných způsobů vypořádání se s jednotlivými dimenzemi rozvojové teorie jsou představeny trendy v rozvojové teorii.

1.6. TRENDY V ROZVOJOVÉ TEORII

Rozvojová teorie představuje pole vědění, na kterém se akademici z různých disciplín snaží nabídnout přesvědčivější teorii, proč rozvoj nastává, co mu brání, či proč je jeho realizace nemožná. Míra empirické verifikace těchto teorií nesmírně variuje, od kvantitativních, a ze své podstaty nutně redukcionistických modelů, až po čistě kulturní analýzy, v současném poli rozvojové teorie reprezentované např. postkoloniálními studii či různými variantami teritoriálních studií. Obecně je možné *trendy v rozvojové teorii* rozlišit na dlouhodobé a krátkodobé (Pieterse, 2001, s. 11).

Obecné trendy v rozvojové teorii (podle Pieterse, 2001, s. 12)

makrostruktur	→	orientované na aktéry, instituce
strukturalismu		konstruktivismu
determinismu		interpretativismu
homogenizující, generalizující		diferencující
jednotlivého		pluralistnímu
eurocentrického		polycentrickému

Dlouhodobé představují posun od epistemologií 19. stol., tj. od zdůrazňující struktury, zaměřené na ekonomiku, stát a sociální systém (*ibid.*), k epistemologiím 20. století²⁷. V současné době jsou epistemologické základy rozvojové teorie charakterizovány přístupy interpretativními, ve znamení sociálního konstruktivismu a zohledňující lokální charakteristiky zemí, regionů či komunit, na které jsou zaměřeny.

Pro Pieterse (2001, s. 10) z tohoto mapování rozvojového pole vyplývá několik bodů. Za stěžejní je možné interpretovat zdůraznění limitů generalizace rozvoje, tj. vytvoření obecně platné ahistorické teorie, kterou by bylo možné aplikovat napříč rozmanitým rozvíjejícím se světem. *Rozvoj znamená různé věci pro různé aktéry*, a proto je polem pro mnohaúrovňové vyjednávání a boje mezi jednotlivými aktéry.

Posun od velkých teorií a strukturálních makropřístupů znamená příklon k myšlení, pro které jsou charakteristické rozmanitost a diferenciacie (Pieterse, 2001, s. 11). V návaznosti na výše uvedenou krizi rozvojové teorie je možné identifikovat základní tenze, dilemata rozvojové teorie:

1) *Tenze v agendě: v cílech rozvojových snah*

Jelikož není možné současně sledovat všechny cíle rozvoje, je třeba jednotlivé cíle hierarchizovat. Nezbytnost činit tyto nesnadné volby znamená, že volba priorit je vždy *hodnotově zatížená*. Je důležitější růst a makroekonomická stabilita, což je především náplní ekonomik růstu (*economics of growth*) a ekonomik rozvoje (*development economics*), nebo přístupy zaměřené na člověka (*people-centred approaches*) se svým důrazem na „vzdělání, zdraví, výživu, zaměstnanost, příjmovou distribuci, základní potřeby, redukci chudoby, environmentální aspekty, gender...“ (Emmerij, 2007, s. 37)? V rozmanitosti rozvojové teorie se však objevují

²⁷ *Výsledkem vzájemného inspirativního střetávání jednotlivých disciplín jsou nové přístupy, jako „nová institucionální ekonomie, sociologie ekonomie, sociální ekonomie, rozvoj jako sociální proces a jako veřejné jednání“ (Pieterse, 2001, s. 13).*

i zastánci celkového opuštění projektu rozvoje v proudu zvaném *antidevelopment* a neintervenciálního rozvoje následující autonomní rozvoj (cf. Carmen, 1995).

2) Tenze v metodologicko-filozofických přístupech

Povaha klíčových institucí angažujících se v rozvoji je nastavená na univerzalistické vědění, na klasifikování podle západních kritérií. Napětí mezi *nomologickým* a *idiografickým* přístupem, se kterým se potýkaly sociální vědy napříč sociálněvědním polem, vyúsťuje v kontextu rozvoje do otázky *jaký typ vědění má rozvojová teorie generovat?* Po značnou část své historie rozvojová teorie konstruovala svůj objekt vypovídání, tj. třetí svět, jako *homogenní entitu* a tato sociální reprezentace předurčovala vytváření *monologického vědění, univerzálně aplikovatelného* napříč třetím světem. Tato univerzalita se však v kontextu současných epistemologií stává těžko udržitelnou (viz výše Pieterse, 2001).

3) Spor o úlohu jednotlivých aktérů rozvoje

Kdo by měl „řídít rozvoj“? Nebo přesněji – má vůbec někdo rozvoj řídit? A pokud ano, jaké jsou vhodné nástroje změny? Četnost aktérů činných v rozvoji právě otevírá tuto otázku. Jaký má být vztah mezi mezinárodními organizacemi, regionálními strukturami, národními vládami, nevládními organizacemi a privátními aktéry? Ideální je přirozeně vztah vzájemné kooperace, ale jak postupovat v případě, když neziskové organizace zastávají opačné názory než národní vláda, např. v otázce *lidských práv* nebo v otázkách *genderu*? Nebo pokud neziskové organizace pocházejí z jiného kulturního okruhu, jak nastavit hranici mezi „vhodným“ a „nevhodným“ ovlivňováním? Nebo jak se zachovat v případě, kdy lokální či národní byrokracie porušuje principy odpovědnosti vůči svým voličům (např. trojaliance v Brazílii; Cardoso, 1977)? Je legitimní nadále spolupracovat s těmito aktéry např. v případě humanitární krize? Bez ohledu na nezbytnost a nepostradatelnost lokálních hnutí a iniciativ zůstává otázkou, zda má sféra občanské společnosti poskytovat celou škálu služeb a úkolů, které s sebou „rozšíření možností volby“ (Sen, 1999) přinášejí; ať již jde o zdravotní péči, vzdělání či obranu. Je terciární sektor tím vhodným aktérem pro poskytování a garanci těchto statků a služeb?

1.7. KLASIFIKACE ROZVOJOVÉ TEORIE

V závěru kapitoly jsou shrnuty možné klasifikace rozvojové teorie, z nichž členění následované v této knize je pouze jednou z možných variant. Celkově se klasifikační aktivity v rozvojové teorii začaly objevovat již na sklonku 70. let, v období široce zakoušeného pocitu krize rozvojové teorie. Do té doby byly v rozvoji na jedné straně

teorie modernizační, s předzvěstí nástupu *neomodernizační perspektivy*, a na straně druhé různé varianty školy závislosti (tj. její strukturalistická a neomarxistická větev). V polovině 70. let se podařilo institucionálně zakotvit *přístup základních potřeb*, propagovaný nejdříve ILO a později, v kontextu současného diskursu poměrně překvapivě, také *Světovou bankou*. Zároveň se v tomto období začíná konstituovat vlivná perspektiva *trvale udržitelného rozvoje*. Následující přehled zobrazuje jednotlivá paradigmatata na pomyslné ose typů věděni, které produkují. Nomologické věděni (z řec. *nomos* = zákon) znamená typ věděni s ambicemi na univerzální platnost. V rozvojových studiích to znamená takový typ teorie, který je obecně *aplikovatelný na všechny RZ* bez zohledněni konkrétních podmínek. Naopak *idiografické* znamená popsáni partikulárního příkladu, tj. zohledněni konkrétní specifické historicko-kulturní situace v dané RZ.

Nomologické	←————→	Idiografické
1. Modernizační škola		
		2. Škola závislosti (NICs)
3. Neoklasické		
		4. Lidský rozvoj
		5. Alternativní rozvoj
		6. Antidevelopment

Zdroj: *Rozvojová paradigmatata podle Pieterse (2001:153–155).*

O jednotlivých paradigmatatech je pojednáno v následujících kapitolách. Zájemci o podrobnější výklad rozvojové teorie najdou inspiraci v rozšiřující četbě:

Rozšiřující četba:

Rozvojová teorie – Standardní učebnicí rozvojové teorie je Prestonova Rozvojová teorie (1996). Předností knihy je zasazení poválečných proudů rozvoje do kontextu sociálněvědních proudů jdoucích až k počátkům sociálních věd. Test se implicitně přiklání k naracím školy závislosti. Často jsou v jiných učebnicích přejímány jeho tabulky a přehledy. Klasifikace jednotlivých proudů rozvojového myšlení není vždy zcela přehledná. PRESTON, P. W., 1996. *Development Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Jednou z nejlivnějších knih o rozvojové teorii je PIETERSE, J. N., 2001. *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*. London: SAGE Publications. Argumenty Nederveena Pieterse předpokládají alespoň základní orientaci v současných sociálněvědních teoriích. Klasifikace paradigmat velmi přehledná. Pro magisterskou úroveň studia.

Podrobné vysvětlení vzniku současných proudů rozvojového myšlení nabízí BROHMAN, J., 1996. *Popular Development*. Oxford: Blackwell Publishers. Brohman předkládá poválečné rozvojové teorie, věnuje pozornost celé škále přístupů, včetně regionálního plánování, genderu a rozvoje či přístupu základních potřeb. Kvalitní text poskytující široké pole informací, někdy na úkor přehlednosti.

Stručný, avšak velmi hutný úvod do rozvojové teorie nabízí THORBECKE, E., 2007. The Evolution of the Development Doctrine, 1950–2005. In: MAVROTAS, G. a A. SHORROCKS, eds. *Advancing Development, Core Themes in Global Economics*. Palgrave Macmillan.

Další rozšiřující četba k textu:

Postrozvojovou naraci o zrodu projektu Rozvoje shrnuje RIST, G., 1997. *The History of Development, From Western Origin to Global Faith*. London: Zed Books.

HALL, S. a B. GIEBEN, 1992. *Formations of modernity*. Cambridge: Polity Press.

POLANYI, K., 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

UFFORD, P. Q. VAN A. K. GIRI, 2003. *A Moral Critique of Development, in Search of Global Responsibilities*. London: Routledge.

Přehledné pojednání o základních ekonomických proudech a školách poskytuje VOLEJNÍKOVÁ, J., 2005. *Moderní kompendium ekonomických teorií*. Praha: Profess Consulting.